

Bibliografie

Noordegraaf 2000 – Jan Noordegraaf: ‘Inleiding tot Lambert ten Kate (1674–1731)’. In: J. Noordegraaf: *Van Hemsterhuis tot Stutterheim. Over wetenschapsgeschiedenis*. Münster, 2000.
 Ten Kate 1710 – Lambert ten Kate: *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Fotomechanische herdruk van de editie-1710. Tweede, herziene en uitgebreide uitgave. Met als bijlagen Jean le Clerc, ‘Convenance des Langues Gothique & Flamande’ (1710) en Jacob Christoph Le Blon, ‘The Translator’s Preface’ (1732). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 2002.

Nederlandse gedichten 1614-1625. Constantijn Huygens / Historisch-kritische uitgave, verzorgd door Ad Leerintveld. Deel 1 – Teksten, - 390 p. ; deel 2 – Apparaat en commentaar, - 846 p. Den Haag : KNAW - Constantijn Huygens Instituut, 2001 - Monumenta Literaria Neerlandica XII, 1,2.
 ISBN 90-76832-03-X Prijs: niet opgegeven.

In de 19de eeuw was het J.A. Worp die de Huygens-studie een wetenschappelijke basis gaf met zijn negendelige uitgave van *De gedichten van Constantijn Huygens* (1892-1899). In de jaren 1911-1917 volgde daarop dan nog zijn zesdelige uitgave van Huygens’ *Correspondentie*.

In de afgelopen eeuw is het, naast F.L. Zwaan en H.M. Hermkens, vooral de VU-hoogleraar L. Strenghtolt (†1989) geweest die – sinds de jaren ’70 – de studie naar werk en leven van Huygens nieuw leven inblies. Niet alleen door eigen onderzoek, maar ook door dat van zijn leerlingen. Drie van zijn voormalige student-assistenten zijn inmiddels gepromoveerd op Huygens: Ton van Strien in 1990 op het boek ‘Mengelingh’ uit *Koren-bloemen 1672*, een jaar later Tineke ter Meer op de epigrammen en in 1997 verdedigde Ad Leerintveld zijn proefschrift *Leven in mijn dicht*, een *Historisch-kritische editie van Constantijn Huygens’ Nederlandse gedichten (1614-1625)*, waarvan niet heel lang geleden de tweedelige handelseditie is verschenen binnen de KNAW-reeks Monumenta Literaria Neerlandica. In 2003 zal diezelfde reeks onderdak bieden aan Ter Meers uitgave van Huygens’ vroege Latijnse gedichten. Ten slotte verscheen dit jaar ook een herspelde uitgave van *Hofwijck* door Van Strien. Vooralsnog is Leerintvelds uitgave na Worp ongetwijfeld de grootste onderneming binnen de Huygens-studie.

Zoals uit de jaartallen van de titel valt af te leiden, heeft Leerintveld zich beperkt tot de periode vóór de publicatie in 1625 van Huygens’ *Otiorum libri sex*, de eerste onder diens eigen naam gepubliceerde verzamelbundel. Leerintvelds uitgave bevat derhalve bijvoorbeeld de beroemde ‘Schoncken’-sonnetten uit 1621 van Hooft en Huygens *e.t.g.*, *Batava tempe*, ‘t *Costelijck mall*, de reeksen *Zedeprinten* en *Stedestemmen*. Ook aan Huygens’ d-dicht ‘De drolighe dichter deser drijderhande’ gunde Leerintveld een plaats, terwijl Worp dit ‘kunststuk’ achterwege liet.

Monumenta-edities maken veelal een overweldigende indruk, maar niet ieder vindt er steeds in wat hij zoekt. Dit geldt met name voor de Leopold- en Bloem-edities van G.J. Dorleijn en H.T.M. van Vliet, waarnaar nu juist deze Huygens-uitgave voor een belangrijk deel gemodelleerd lijkt: ondanks hun enorme volume is van een *Schloss-und-Riegel*-commentaar geen sprake, de nadruk ligt op de uitgave van de *tekst*, niet op het verstaan daarvan. Het is dan ook een puur-wetenschappelijke editie, een werk-boek en werktuig, bedoeld om het uitgangspunt, de zuivere tekst en zijn varianten, vast te leggen voor edities bestemd voor een lezerspubliek, hetzij neerlandici, hetzij leken. In dát genre is bij voorbeeld de vorig jaar verschenen uitgave van Huygens’ sneldichten *Dingen* door J.P.G. Heersche en Hermkens een geslaagd voorbeeld: dáár ‘steekt de gemiddelde lezer nog eens wat van op’.

Een dergelijke editie van al Huygens’ poëzie is vanwege de omvang niet goed mogelijk, zelfs als je je *in casu* beperkt tot zijn 119 vroege Nederlandstalige verzen. Het is daarom zonder meer enorm toe te juichen dat Leerintveld bij alle gedichten toch ook een ‘Literair-historisch commentaar’ (II: 85-86) geeft dat ten minste de jongste stand van zaken binnen de Huygens-studie samenvat en daarmee bloemlezers-in-spe met een literatuuropgave op weg helpt. Het mogelijke formele bezwaar dat Leerintveld daarmee de grenzen van een zgn. kritische teksteditie wel-

licht enigszins oprekt, valt in het niet bij de meerwaarde ervan. Ik heb slechts één aanvulling: aan de literatuur op p. 213 over het genre waartoe de *bouts rimés* (niet: 'boutes rimés') behoren, kan ik nog toevoegen E.F. Hart: 'The Answer-Poems of the Early Seventeenth Century' in *The Review of English Studies*, New Series, Vol. VII, No. 25 (1956), p. 19-29.

Deel I van Leerintvelds editie bevat de teksten, deel II het apparaat en de commentaar. Het eerste deel telt 390 bladzijden, het tweede is meer dan dubbel zo dik. Hoe komt dat? Als 'basistekst' heeft Leerintveld op goede gronden 'de' handschriftelijke versie gekozen; dus niet de ook wel eens verkozen *Koren-bloemen* van 1672. De dwingelandij van de 'Ausgabe letzter Hand' is hier terecht doorbroken. Binnen de handschriften kunnen weer 'lagen' worden onderscheiden. Gekozen is voor de jongste laag, de 'kopij-laag', die direct aan de druk van de *Otia* voorafgaat. Die vindt men in dl. I. De 'substantiële varianten' (II: 84) van alle andere Huygens-handschriften – en hun lagen – en relevante drukken hebben hun plaats gekregen in deel II. En ondanks dat er terecht een selectie is gemaakt (II: 84 e.v.), zijn dat er nogal wat: in autografen van Huygens, in apografen van anderen, in drukken vóór de *Otia*, en uiteindelijk in *Koren-bloemen* 1658 en ²1672. Vandaar dat deel II een heel dik boek is geworden. Een bewonderenswaardige hoeveelheid acribie, en daarmee tijd en energie, is er in gaan zitten. Kostte het Worp 'uren, om een gedicht te ontcijferen' (I: xix), daarenboven verzuchtte hij dat 'het bijeenbrengen der varianten de schaduwzijde van mijn arbeid' vormde (I: xxxi). Dat zal evenzeer voor Leerintveld hebben gegolden. Is het resultaat eraar?

Zeker: deel II vormt een meer dan kloek fundament voor de wetenschappelijke bestudering van Huygens, Nederlandstalige, vroege poëzie, maar bij het praktisch nut *op zich* van *met name* de in de handschriften door Huygens verworpen, doorgehaalde of anderszins gecorrigeerde lezingen en de lezingen in afschriften van anderen onder de 'varianten', kan men – toegegeven: achteraf – enkele vraagtekens zetten. Althans, als men de registratie ervan – zoals ik – vooral tegen de achtergrond beziet van de resultaten van de P.C. Hooft-filologie na Pierre Tuynmans jarenlange bestudering van de Hooft-handschriften.

Wanneer Leerintveld een (kleine) correctie in een handschrift noteert, kan de gebruiker van zijn editie die niet de handschriften zelf onder ogen neemt, zich vaak met geen mogelijkheid een oordeel vormen of het verbeterde bij voorbeeld niet alleen maar een verschrijving of herstelde kopieerfout was. Hij kan zich geen oordeel vormen of de correctie 'direct', nog tijdens het uitschrijven van het betrokken gedicht, of direct na beëindiging daarvan is aangebracht of misschien pas (veel) later bij een revisie. Ongetwijfeld zijn sommige letters in Huygens' hand(schrift) in de loop van de jaren geëvolueerd en is een zekere (relatieve) datering mogelijk aan de hand van de lettervorm, in andere gevallen zou bijvoorbeeld de inktkleur een indicatie kunnen geven of de wijze waarop de correctie is aangebracht. Dit alles is, ook in een van de zeldzame gevallen dat dit soort kwestietjes een rol kan spelen bij de interpretatie van het gedicht, op grond van de editie niet mogelijk. Bijna twintig jaren geleden begon Leerintveld aan dit project en inmiddels wordt hij terecht tot één van de Huygens-coryfeeën gerekend. Hij geldt – met Hermkens – als kenner van de handschriften en is er dermate mee vertrouwd dat juist hij de bovengenoemde zaken zal kunnen herkennen en duiden en daarvan dan ook verslag had kunnen doen voor de Huygens-interpreten (vgl. II: 20 over 'microniveau'). Maar wie *niet* vertrouwd is met Huygens' hand en de hand van degenen van wie Huygens kopieën van zijn eigen gedichten onder zijn handschriften bewaarde, soms samen met een eigenhandig 'klad', soms als enige handschrift van een gedicht, kan niet zelf beoordelen of een gecorrigeerde lezing niet bijvoorbeeld gewoon een vergissing kan zijn geweest bij het kopiëren van een klad.

Kortom, als het er werkelijk op aankomt voor de interpretatie van een gedicht, als iemand om enigerlei reden de aandacht ten volle richt op nu juist dát vers, dan zal hij toch zelf de correcties en wijzigingen in de handschriften in autopsie moeten evalueren en vervult Leerintvelds editie vooral de – uiterst deskundige en betrouwbare – functie van waarschuwing dat er in het handschrift iets aan de hand is, en van hulp bij de ontcijfering van wat moeilijk leesbaar is.

Leerintvelds uitgangspunt dat 'het primair om tekstuele informatie' gaat, anders gezegd: 'grafische eigenaardigheden van het handschrift [...] zijn minder belangrijk dan het gegeven dát er een wijziging valt te constateren' (II: 81), voorkomt dus niet dat iemand die zich inten-

sief met de interpretatie van een (of meer) bepaalde tekst(en) gaat bezighouden, toch ook zélf het handschrift zal willen zien en van problematische plaatsen zelf zal trachten tot een lezing te komen. En alhoewel Leerintveld bij de Koninklijke Bibliotheek de taak van schatmeester van onder meer de Huygens-handschriften vervult, zal hij ongetwijfeld de eerste zijn om die aan Huygens-filologen ter inzage te geven. Maar zijn editie bespaart hun de gang naar de Koninklijke Bibliotheek niet.

Welke andere functie vervult nu voor zo iemand Leerintvelds editie, dan vooral die van vakbekwame hulp bij het lezen van handschriften en attendering op het feit dat en waar er in het handschrift of de handschriften 'geknoeid' is? Met andere woorden: rechtvaardigt *die* beperkte functie zo veel arbeid en zo'n dik boek? En zal iemand die zich *niet* stort op de precieze interpretatie van bepaalde teksten, maar *leest* in deel I, iets hebben aan Leerintvelds deel II waarin meestal oninteressante varianten opgediept zijn waarvan – voor zover het handschriften betreft – de meeste door de dichter zelf verworpen zijn?

Deel I is kortom ongeschikt voor niet-specialisten gezien het (overigens *vanzelfsprekende*) feit dat er geen woord verklaard en geen handvat tot interpretatie gegeven wordt. Het is vooral een soort 'sleutel' op deel II, dat op zijn beurt dan wel het handschriftelijke varianten-materiaal geeft, maar geen indicatie over de 'status' of datering ervan, ook al vormen 'grafische eigenaardigheden' daar soms wel een aanwijzing voor.

Strengholt schreef in 1982 dat 'een nauwgezet onderzoek van de handschriften methodisch voorafgaat aan de interpretatie en de analyse van Huygens' gedichten' (cit. in deel II: 11 en noot 46). Interpretatie en analyse van een gedicht van Huygens zonder nauwgezet onderzoek van het handschrift is methodisch onjuist als men de intenties van de auteur wil bestuderen en doorgronden. Maar geldt het omgekeerde niet evenzeer? Dat wat (onder meer) de handschriften, autografen en allografen, te zien geven zet Leerintveld om in een teksteditie, en een ander zou op grond van zo'n editie de tekst (kunnen) interpreteren. Zo'n arbeidsverdeling is echter principieel onjuist voor het tijdperk na de Middeleeuwen waarin er behalve door (beroeps)kopiïsten gemaakte kopieën van kopieën, ook autografen en andere door de auteur gecorrigeerde/bewerkte handschriften overgeleverd zijn met ingrepen in de tekst en varianten van de dichter zelf. Wat de tekstditeur betreft zal deze immers op echt moeilijk leesbare plaatsen eerst tot een herkenning van bij voorbeeld een doorgestreepte of met iets anders erover heen geschreven lezing kunnen komen, als hij door zijn interpretatie van de tekst geleid wordt bij het overwegen van wat er zou kunnen staan. Een voorbeeld: waar geen interpretatie mogelijk is omdat een context ontbreekt, blijft 'Scheiwaël' – wat er zeker *niet* staat – bij Hoofts *Claech-Leidt* 'onleesbaar' (zie de editie Tuynman-Van der Stroom van Hoofts *Lyrische poëzie* II, p. 78-79, en Tuynmans *Bijdragen tot de P.C. Hooft-filologie* (1973), p. 17-18).

Anderzijds, en dat is van veel groter belang: wie de tekst in een handschrift niet alleen in zijn laatste auteursredactie, maar ook in zijn wording wil interpreteren, dus met inbegrip van de doorgehaalde lezingen enzovoort, zal zich met nog zo'n extreem nauwkeurige editie als die van Leerintveld waarschijnlijk niet tevreden kunnen stellen. Van vele auteurscorrecties in bij voorbeeld een autograaf, is immers niet zo maar *à vue* vast te stellen welke lezing de oudere, welke de nieuwere is. Een auteur kan in een netschrift bij het creatief overschrijven uit zijn klad een variant proberen, weer verwerpen en ófwel weer iets anders proberen of 'bij nader inzien' terugkeren tot de lezing van zijn klad (zie Tuynman-Van der Stroom II: 51-52). Een kopiïst kan een vergissing begaan en de auteurscorrectie daarvan kan een terugkeer betekenen naar zijn oorspronkelijke lezing, of hij kan als het ware 'van de gelegenheid gebruik maken' voor een variant. Leerintvelds 'relatieve chronologie' binnen de 'laag' van één bron (Leerintveld II: 87 en vgl. p. 78) komt dan enigszins op losse schroeven te staan (vergelijk daarbij Tuynmans bevinding in Tuynman-Van der Stroom II: 51 onderaan en eerder diens *Bijdragen*, p. 20b-21a met o.a. noot 78). Alleen een over en weer elkaar steunende, diepgravende interpretatie en visueel onderzoek van het handschrift (op inktkleur en alle andere kleinigheden waarmee een handschrift verraden kan wat de schrijvende, respectievelijk corrigerende hand precies deed) kunnen, waar het erop aan komt, samen tot een gefundeerd interpretatief oordeel komen. Dát was mijns inziens ook de strekking van wat Strengholt twintig jaar geleden schreef.

Hierboven gebruikte ik al even het begrip 'allograaf'. Van Tuynman heb ik indertijd geleerd dat voor niet-manuscriptologisch geschoolden *allograaf* te verkiezen valt boven *apo-*

graaf. Dat laatste hanteert Leerintveld in navolging van P.J.H. Vermeeren (II: 16). Die term heeft vaak voor verwarring gezorgd. Het Griekse *apographè* betekent (overgeschreven) *afschrift* en laat dus in het midden of dat een door de auteur zelf geschreven afschrift is, of niet. Tegenover *autographos* = 'eigenhandig geschreven', laat zich echter in een duidelijke tegenstelling 'allographos' stellen van *allos* = 'van een ander, van een vreemde'. Een allograaf is dan altijd een apograaf, een autograaf kan zowel een klad als een (net)afschrift zijn (vgl. Tuynman, *Bijdragen*, p. 22-23 en Leerintveld zelf II: 19, 21). Ook de term 'origineel' is vaak verwarrend: alle autografen zijn 'originelen' en 'het' origineel kan, evenals 'het' handschrift, alleen zonder misverstand te wekken gebruikt worden als er maar één handschrift over is. Standaardisering van termen als 'klad' (slordig en zeker alleen voor eigen ogen bestemd neerschrift), 'ontwerp' (wat een eerste of tweede concept kan zijn; meestal in klad), 'netschrift' enzovoorts, respectievelijk van 'redactie' of 'versie' (voor een meer dan alleen in woordkeus gewijzigde tekst) en het begrip 'staat' (vgl. II, n. 47) van de onvermijdelijke Siegfried Scheibe, dus formalistischer dan 'substantiële varianten' van II: 84 (en p. 39 en 40), lijkt onverstandig: elke handschriftelijke overlevering ziet er weer anders uit en stelt zijn eigen problemen. (Dit geldt niet alleen voor een tekstuitgave, maar evenzeer voor de commentaar, vgl. – binnen de Monumenta-reeks – de Six van Chandelier-editie van Anne Jacobs, II: xxi midden.)

Nu dan als voorbeeld het kalligrafische afschrift van de eerste negen 'Schoncken'-sonnetten, uit het bezit van de Koninklijke Akademie (KA) in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, alle door Leerintveld opgenomen in zijn editie. Behalve de vier tussen Hooft en Huygens gewisselde, zijn daar vijf van vier anderen bij. Het is natuurlijk terecht dat Leerintveld relevante gedichten van anderen heeft opgenomen, maar er had heel duidelijk aangegeven kunnen worden dat hij daarbij voor wat de redactie (in deel I) betreft uitsluitend op de lijn van Huygens zit, zoals hij zich eveneens voor de bronnen (in deel II) tot de Huygenslijn van overlevering (II: 211) beperkt en dus ook voorbijgaat aan het door Tuynman wél vergeleken afschrift van Anna Roemers van vijf van de 'Schoncken' (waaronder de twee van Huygens) in het Museum Plantijn-Moretus (zie Tuynman-Van der Stroom II, add. 163.1-164.3). Dit afschrift is weliswaar van jaren later, maar juist gezien Anna Roemers' voorname en primaire rol binnen het 'Schoncken'-spel, is deze bron van eminent belang.

De door Leerintveld uitgegeven allograaf is geschreven in een ongeïdentificeerde kopiïstenhand (II: 17, 212; Tuynman-Van der Stroom II, p. 193-194), waarin behalve de eerste negen 'Schoncken' ook andere Hugéniana zijn overgeleverd (vgl. Tuynman in *Proeven II* (1968) van Hoofts 'Gedichten voor Huygens' met commentaar door F.L. Zwaan, p. 29 en 81). Van de 'Schoncken' van Hooft en Huygens zelf zijn diverse handschriften bewaard en alle zijn door Tuynman indertijd met elkaar en met de gedrukte uitgaven ervan vergeleken. Dit biedt een uitgezochte gelegenheid Leerintvelds editie te toetsen aan die van Tuynman-Van der Stroom. Vanzelfsprekend geeft Leerintveld de 'substantiële varianten' in andere Huygens-bronnen ten opzichte van zijn grondtekst, de *Otia*-kopij in de KA-allograaf, maar zonder te vermelden dat de lezingen in deze 'Schoncken'-allograaf kennelijk afkomstig zijn van een kopiïst die de tekst niet begreep (vgl. Tuynman-Van der Stroom II, add. 164.1). Dit leidt ertoe dat Hooft in zijn tweede 'Schonck' (Leerintveld I, nr. 30a) nu wederom opgescheept is met de kopieerfout van een onbekende kopiïst:

t'is ijdelhoofts bestaen gewaecht *door* ijeder landt,

luidt in Hoofts handschrift (Tuynman-Van der Stroom I, nr. 164):

ˆT is ijdelhoofts bestaen. Gewaeght *doch* ijder landt

De stip die vóór 'gewaecht' (met minuskel) in de *Otia*-kopij staat, heeft Leerintveld dus niet als punt erkend. Zonder vergelijking met Hoofts eigen tekst of met het afschrift van Anna Roemers (met duidelijke punt vóór minuskel), kan louter visueel inderdaad twijfel bestaan of die stip door de kopiïst(e) of door Huygens bij zijn correctie van de kopie, wel als punt bedoeld is. Maar zonder oog voor de tekst doet een puur visuele benadering geen recht aan de auteur. Hier had de gebruiker van Leerintvelds editie er mijns inziens dus juist op geattendeerd moe-

ten worden dat er in het handschrift wél een – zijns inziens onopzettelijke – stip staat en dat zonder punt en met het foute ‘door’ van de kopiist(e) in plaats van ‘doch’, een taalkundig en interpretatief eigenlijk niet meer te begrijpen tekst is gecreëerd. De *Otia*-zetter stond uiteraard nergens bij stil en maakte, net als Leerintveld, van deze r. 12 een doorlopende zin (Tuynman-Van der Stroom II, add. 164.1). De *Otia* werden daarna met fout en al gevolgd in alle drukken, ook in de door Jacob van der Burgh bezorgde editie-1636 van Hoofts *Gedichten* en alle nadrukken daarvan. Hooft zelf heeft zich daar niet aan gestoord: Tuynman heeft aangegeven (Tuynman-Van der Stroom II, add. 193) dat hij niet eens de moeite genomen heeft naar de kopij te kijken voor de uitgave van zijn *Gedichten 1636*, laat staan drukproeven daarvan onder ogen te nemen.

Leerintveld vermeldt dat de ‘herdrukken’ van Huygens’ *Otia* ‘geheel buiten Huygens om tot stand’ kwamen, en terecht laat hij deze in zijn variantenapparaat buiten beschouwing (II: 37–38). Zo leveren ook Hoofts *Gedichten 1644* geen varianten op die van Hooft zelf zouden kunnen stammen (Tuynman in *Proeven I* (1961), p. 13, en II, p. 15; Tuynman-Van der Stroom II: 47). Met de kopijvoorbereiding van *Koren-bloemen 1658* heeft Huygens zich echter wel beziggehouden, maar met de correctie van de drukproeven ervan schijnt hij zich ‘niet of nauwelijks’ te hebben bemoeid (II: 39). Dit laatste geldt ten tijde van de *Otia*-voorbereiding blijkbaar ook voor de correctie door Huygens van door hem beantwoorde gedichten van anderen in een allograaf (kopiisten-afschrift): hij deed dat minder zorgvuldig dan bij zijn eigen gedichten, althans zonder collatie met de autograaf die hij ontvangen zal hebben. Hierdoor is nu dus Hoofts tweede ‘Schonck’ in Leerintvelds deel I afgedrukt in een versie die geen enkele ‘autoriteit’ heeft. Huygens kan immers Hoofts gedichten nooit ‘autoriseren’. Het in paragraaf 5.1. sub 2 over ‘autorisatie’ gestelde is mijns inziens dan ook onjuist voor kopieën van gedichten van anderen.

Daarnaast nam Huygens de vrijheid wijzigingen in gedichten van anderen aan te brengen. Een voorbeeld, eveneens uit Hoofts kring: de wijziging in Tesselschade Roemers’ ‘Schonck’ (I, nr. 30c). Huygens veranderde in de allograaf ‘Min-vaders’ in ‘Moetblasers’ (Tuynman-Van der Stroom II, add. 164.4) en zo kwam die, wel van Huygens afkomstige, lezing in de drukken. En nu dus ook in Leerintvelds deel I. In hun *Tesselschade*-uitgave (1994: 20–25) doen A. Agnes Sneller en Olga van Marion op grond van hetzelfde handschrift Tesselschades eigen tekst wel recht, alleen lijken zij het afschrift – in navolging van Worp – aan Huygens zelf toe te schrijven.

Hierboven is al gesteld dat het soms slechts toevallig bewaard gebleven (handschriftelijke) materiaal de aard en vorm van een editie moet dicteren. In dit geval betreft het handschriften van Huygens die als kopij hebben gediend voor de *Otia*. Een unieke kans. Leerintveld is er knap in geslaagd de gehele kopij van de *Otia* te reconstrueren (II: 41 e.v.). Huygens hield zich eveneens terdege bezig met de typografie van zijn boek. Ik zou dan ook graag gezien hebben dat er een adequate typografische vertaling van het materiaal zou zijn gegeven. Dit grafische aspect keert nu eigenlijk alleen terug in de paragraaf over ‘Persklaar maken’ (II: 58 e.v.) en niet in de teksten.

Huygens’ *S fermé* (vaak – verkeerd – getranscribeerd als \$-teken) zie ik bij voorbeeld niet in Leerintvelds deel II terug, terwijl dit teken bijvoorbeeld in de gedichten voor Hooft (Leerintveld nr. 49, 50, 79) voorkomt (zie Tuynman in *Proeven II*, p. 35, 45, 87). Dergelijke tekens waren ons toch beloofd in paragraaf 5.5.4. over de translitteratie-aantekeningen (II: 86). Ik neem aan dat de *S fermé* achterwege is gebleven omdat het geen talig teken is (vgl. p. 81) – al begrijp ik niet goed waarom dan de lijnen in de kopij van nr. 79 ‘Vier en vlam’ wél in extenso worden vermeld (p. 625).

Kritiek op Worp kwam er de afgelopen eeuw met name van Vermeeren en Hermkens (II: 11–12). Volgens Worp zou het ‘onbillijk zijn, om de brouillons van een dichter af te drukken’ (Worp I: xxvi, en zie Leerintveld p. 10 en 18). Worp gaf daarom in principe de tekst naar ‘het net’. Hij deed dit niet altijd rechtstreeks, maar waar mogelijk door middel van collatie van een druk met het handschrift. Dit schijnt hij niet steeds even nauwkeurig te hebben gedaan (II: 18–19, vooral noot 49 en 50 en noot 195). Dat kan men nu eenvoudig controleren aan de hand van Leerintveld. Daartoe heb ik de tekst van Hoofts reeds genoemde tweede ‘Schonck’ in Worp I: 198 naast die in Leerintveld (I, nr. 30a) gelegd.

Worp geeft de tekst ‘naar het afschrift van Huygens (Bibl. der Kon. Acad.)’. Dit is echter niet door Huygens afgeschreven, maar door de onbekende kopiist die ik hierboven noemde.

Zoals gezegd zag de *Otia*-zetter de punt in de combinatie *punt* + minuskel ‘g(ewaecht)’ over het hoofd. Maar de juiste combinatie geeft Worp ‘[...] bestaan. gewaecht [...]’, gevolgd door, evenals bij Leerintveld, de foute kopiïstenlezing ‘door’ in plaats van ‘doch’.

In r. 2 heeft Leerintveld ‘*de* geesten rap’, terwijl Worp – naar hetzelfde handschrift – ‘*uw* geesten rap’ heeft, dat wil zeggen de lezing in Hoofts eigen rijmkladboek (‘*uw* geesten rap:’). Uiteraard geeft Leerintveld noch bij r. 2, noch bij r. 12 deze varianten op (II: 217-218), want binnen het door hem gekozen corpus en volgens zijn werkwijze *zijn* er geen. Maar hoe verhoudt zich dit nu tot Worp’s werk? Als Worp ‘het’ handschrift met een druk vergeleek, dan deed hij dat hier niet met de *Otia*, want die heeft ‘de’ en ook niet met Hoofts *Gedichten* 1636 (en dus ook niet 1644), want die hebben ook ‘de’ (naar de *Otia*). P. Leendertz’ uitgave van Hoofts *Gedichten* uit 1871 heeft – uiteraard – *uw*, met vermelding dat *Otia* en *Gedichten* ‘de geesten’ hebben: Leendertz p. 182. Worp collationeerde *i.c.* dus wel naar Leendertz (die hij ook in zijn noot noemt), en vergiste zich in r. 2. Maar in zijn legger (hs. KA) merkte hij wel scherp zowel de punt als de minuskel in ‘gewaecht’ op.

Hier zij terloops opgemerkt dat het onbegrijpelijk is dat Marita Mathijns in haar onder auspiciën van, let wel, het Constantijn Huygens Instituut uitgegeven *Handboek editiewetenschap* (1995) heeft nagelaten de grote negentiende-eeuwse teksteditoren van Huygens, van Hooft en van Vondel – respectievelijk Worp, P. Leendertz Wz. en J.F.M. Sterck – ook maar te noemen.

Vanuit Leerintveld’s variantenapparaat kan men niet eenvoudig reconstrueren wat er in ‘het’ handschrift is voorgevallen. En dat ligt, zoals hierboven uiteengezet, niet alleen aan het feit dat er – nogmaals: terecht – uit de varianten een selectie is gemaakt (vgl. II, noot 229 en 250). Niettegenstaande de kritiek op (het gebruik van) diacritische tekens (noot 231) zoals Tuynman die in *Proeven I* en *II* nog, maar later niet meer gebruikte, vind ik diens puzzel ‘Die mijn [-uij(t?)geperst][-<opgekropt>]<half gebelgt> gemoet’ (*Proeven II*, p. 35, vs. 17) niet minder inzichtelijk dan deze wijzigingen zonder meer als respectievelijk a, b en c onder elkaar af te drukken (Leerintveld II: 488). Of het beperken van de diacritische tekens ‘de duidelijkheid ten goede’ komt (II: 88), weet ik nog niet heel zeker. Inderdaad, bij lange (proza)teksten wordt zo’n tekensysteem onleesbaar – zoals de NIOD-editie van Anne Frank aantoonde, maar daar diende het in de eerste plaats een forensisch doel. Het systeem van Leerintveld c.s. kost daarentegen in elk geval héél véél zetsel, correctie en papier (en dus subsidiegeld).

Het is al met al een typische uitgave van het ‘Constantijn Huygens Instituut voor teksteditie en intellectuele geschiedenis’ van de KNAW geworden. Zeer levig en zeer prijzig, met een op de Duitse school gestoelde opmerkelijke aandacht voor de *presentatie* zonder *evaluatie* van varianten. Leerintveld heeft er zijn voorname plaats binnen de Huygens-filologie mee bevestigd. Helaas ben ik ervan overtuigd dat hij zonder het CHI een mooiere, rijkere editie had kunnen brengen.

Gerrold van der Stroom

Mei : een gedicht / H. Gorter. Uitgegeven naar de eerste druk uit 1889. Bezorgd door E. Endt en M. Kemperink. Amsterdam : Van Oorschot, 2002. –240 p. (Deltareeks).
ISBN 90 282 0968 9. Prijs: € 25,–

In december 1885 schreef Kloos in *De nieuwe gids*: ‘Een der kenmerken van de nieuwe richting in de poëzie is een vrij sterke neiging naar het epos, het echte, plastische epos, met groote figuren en tragische toestanden’. Hij noemde, naast Verweys *Persephone*, Emants’ *Lilith* en *Godenschmearing*, en Vosmaers *Nammo*. Maar in 1902 constateerde hij: ‘sinds Gorter’s “Mei” – en dat’s nu dertien jaar geleden – kwam er in de hollandsche vers-epiek niets, mag men wel zeggen, van aanzienlijken omvang en tegelijkertijd wezenlijk belang.’ Dat laatste is waar-schijnlijk waar. Zeker is Mei een grote en tragische figuur, en Balder ook; en *Mei* is al tijdens Gorters leven meerdere malen herdrukt, werd door velen, vooral jongeren, direct met open armen ontvangen, en is spoedig geworden tot een blijvende mijlpaal in de Nederlandse literatuur.

Dit klassieke, episch-lyrische gedicht van 4381 regels is nu opnieuw uitgegeven in de Deltareeks. Het is weer een prachtig boekwerk: originele omslagillustratie, stevig papier, hel-